

MENO : HET VRAAGSTUK VAN DE DIALOOG

intercarteldag 01.06.2002

Wim Galle

« Kunt ge me zeggen, Socrates, of de deugd iets is dat onderwezen kan worden ? Of is ze iets dat niet door onderwijs maar door oefening verworven dient te worden ? Of wordt ze noch door onderricht noch door oefening verworven, maar wordt de mens er door de natuur deelachtig aan, of op enige andere wijze ? », zo richt Meno zich tot Socrates – waarbij het gesprek op een voor Plato ongewoon abrupte manier van start gaat. Wat volgt is een dialoog die niet alleen vol Socratische ironie en Platoonse dramatiek zit, maar vooral veel vragen oproept – niet in het minst vanuit de vraagstelling van de analytische praktijk.

De ironie begint reeds bij Socrates' eerste antwoord waar hij de wijsheid van Thessalië, dankzij Gorgias, roemt - in tegenstelling tot Athene waar het weten verdord is en niemand weet wat de deugd is. Het spreekt voor zich dat Socrates deelt in deze Atheense miserie en evenmin iets weet van de deugd – tot grote verwondering van Meno, die hem vraagt of hij Gorgias dan niet heeft ontmoet. Socrates veinst een slecht geheugen: « ou panu eimi mnèmoon, o ménoon » : « ik ben helemaal niet degene die zich herinnert, o Meno ». De opvallende woordkeuze vraagt om ondervraging. « Mnèmoon », hij die zich herinnert, zou kunnen verwijzen naar de titel van Artaxerxes, de man die de directe verantwoordelijke is voor de dood van de historische Meno, maar natuurlijk is de vraag voor ons veeleer welke plaats dit betekenaarsspel heeft in de dialoog zelf. Distantieert Socrates zich op die manier van een agressiviteit, een thema dat verderop in de dialoog niet zonder belang zal zijn. Bovendien staat van in het begin de problematiek van de herinnering op de voorgrond : welke plaats krijgt deze toegewezen ? Temeer omdat Socrates Meno aanspoort zich Gorgias' woorden te herinneren (waarvoor hij de betekenaar « anamnèson » gebruikt, een verwijzing naar de later zo cruciale anamnèsis), of beter nog gewoon uit zichzelf te spreken en niets achter te houden. Wat dit laatste betreft gebruikt hij het woord « phtoonos » : jaloezie, nijd. Hij wordt met andere woorden aangespoord om zonder jaloezie mee te delen wat hij weet, een regel die ook zijn relevantie heeft binnen de vrije associatie van de analytische kuur.

Het onderscheid tussen de betekenaars « anamnèsis » en « mnèmoon/mnèmè » (o.a. via hun verwante werkwoordsvormen) is in het verdere verloop van de dialoog zeker niet betekenisloos. Waar « anamnèsis » meestal gekoppeld wordt aan de vraag naar de mogelijkheid van het zich herinneren, wordt de andere betekenaar meestal veel strikter verbonden met

de dialectische zoektocht zelf. Het is een herhaling die zal insisteren, maar hierover verderop meer.

Vooraleer we de verdere dialectiek uitwerken, is het interessant om de verschillende personages toe te lichten, vermits Plato via zijn keuze toch wel specifieke dramatische effecten beoogt in zijn dialoog. Vooreerst Meno: een jonge en rijke Thessalische edelman, leerling van de sofist Gorgias en het prototype van de intelligente, maar gewetenloze pragmatische politicus; voorts is er sprake van een jonge slaaf van Meno, met andere woorden het tegendeel van de vrije burger tot wie de wijsheid meestal beperkt was; verder is er het meest beruchte personage, Anytos. Hij is een self-made man, een leerlooier die gruwet van elk intellectueel debat. Bovendien was hij een van de latere aanklagers van Socrates, zodat de twee opponenten hier ten volle tegen elkaar worden uitgespeeld. Plato zal de dialoog trouwens eindigen met een aansporing tot Meno om Anytos te overtuigen, om hem tot een grotere zachtheid te bewegen en aldus de atheners veel leed te besparen – een ironische vingerwijzing ongetwijfeld, die in de praktijk echter geen impact blijkt gehad te hebben.

Last but not least Socrates zelf natuurlijk, die hier op een zeer specifiek moment verschijnt in Plato's oeuvre: in de *Meno* zien we de overgang, de wankeling soms, tussen een Socratische Socrates geëngageerd in een dialectische en morele zoektocht, zoals hij in de vroege elenchtische dialogen naar voren kwam enerzijds, en een Platoonse Socrates, die een veel omvattender ontologische filosofie over de Vormen, de onsterfelijkheid van de ziel en dergelijke meer, uitwerkt anderzijds. Deze elementen duiken hier voor het eerst op in Plato's werk. Het is echter enkel de eerste Socrates die ons inziens pertinent is met betrekking tot de psychoanalyse: elke methode of kennis die doorheen de dialoog ingebracht wordt, staat immers in functie van de voortgang van de ondervraging, van de ethiek van het zoeken naar waarheid. De fameuze paradox van Meno (hoe kan men zoeken wat men niet weet) die de hele dialoog in twee delen splitst, is voor ons dan ook geen probleem van cognitieve psychologie, biologie of logica. Het is wél een vraag die opduikt in een analytische kuur en binnen de dynamiek daarvan gekaderd moet worden.

Wat betreft de expliciete referentie naar het psychoanalytische veld willen we ons vandaag vooral inspireren op het tweede seminarie, waarvoor de *Meno* één van de ingangspoorten vormt en doorheen het hele seminarie verschillende discussies impliciet of expliciet zal beïnvloeden. Het is trouwens een seminarie dat sterke dramatische en

inhoudelijke gelijkenissen vertoont met een Platoonse dialoog : de volgehouden zoektocht, de discussies tussen verschillende protagonisten, personages die op het ‘juiste’ moment verwelkomd worden of weggaan, Lacan die zijn toehoorders oproept vragen te stellen en aldus niet alleen hun eigen begrippen te presenteren, maar vandaaruit ook richting te geven aan het verdere verloop, ... Waar Lacan zich richt naar een orthè doxa, op een moment dat hij zich engageert in een scherpe kritiek op de analytische orthodoxie, is het duidelijk dat de Socratische ironie niet ver weg is.

Vermits de rijkdom en de schoonheid van deze dialoog moeilijk te vatten is in een kort tijdsbestek, willen we ons beperken tot één lijn en trachten iets te leren uit de beweging zelf van de dialoog. Het essentiële zit ons inziens immers daar, wat kan afgeleid worden uit de ondertitel van de dialoog : « *Meno, of over de deugd, **beproevend*** » (peirastikos). De ondertitel, en zeker het laatste woord wordt vaak onvermeld gelaten bij vertalingen, terwijl juist dit een eerste vorm van antwoord vormt op het vraagstuk van de deugd : ze zit vervat in de beweging van het beproeven zelf.

Dit brengt ons terug bij de dialoog zelf. Wat gebeurt er in het eerste deel, tot de kwestie van de anamnèsis opduikt in de episode met de slaaf ? Hoewel Meno verwonderd is over Socrates’ onwetendheid begint hij zelf vol vertrouwen aan het gesprek : zeggen wat de deugd is, lijkt hem zeer gemakkelijk en hij noemt er onmiddellijk een reeks op. Wat Socrates de ironische bemerking ontlokt : « Ik heb het blijkbaar buitengewoon getroffen, Meno. Bedenk even : ik zocht één enkele deugd, en ik kom tot de ontdekking dat een hele zwerm deugden bij u is neergestreken ! ». Opvallend in het vervolg is dat Socrates Meno’s zekerheid niet rechtstreeks aanvalt, integendeel, ze op verschillende momenten juist lijkt te ondersteunen. Hij spoort hem bovendien meermaals aan om zich te herinneren wat Gorgias heeft gezegd : het vormt reeds een eerste beproeving van de anamnèsis.

Waarom verwijst Socrates zo vaak naar Gorgias, terwijl het van in het begin duidelijk is dat diens visie helemaal niet compatibel is met die van Socrates ? Misschien benadrukt Socrates hiermee vooral Meno’s identificatie, op het niveau van het ego, met Gorgias. De fascinatie en de miskenning eigen aan het ego botsen vanzelf op de eigen limieten doorheen het spreken. Dat is ook wat met Meno gebeurt. Tot driemaal toe, en steeds insisterender, zal hij aangeven dat hij het niet begrijpt, dat hij niet weet waar Socrates naar toe wil – terwijl deze laatste hem paradoxaal genoeg er steeds weer toe aanzet zijn ideeën, gegrond vanuit het imaginaire ego, uit de doeken te doen. Socrates zal op een bepaald moment trouwens de stijl

van Gorgias overnemen, om nadien duidelijk te maken dat het niet dat is wat nodig is. De kwestie van de stijl is allerm minst triviaal. Wanneer Meno in opperste verwarring voor de derde keer te kennen geeft dat hij het noorden kwijt is, vergelijkt hij Socrates eerst met een sidderrog en begint hij nadien te discussiëren als de sofisten, aan de hand van de vraag hoe men iets kan zoeken wat men niet weet. Wat dit laatste betreft zal Socrates onmiddellijk het verschil accentueren tussen een sofistich twistgesprek (waar men de overwinning behaalt nadat de tegenstrever driemaal het onderspit heeft gedolven) enerzijds, en Socrates' dialoogvorm anderzijds, die zich op iets anders richt. Socrates had reeds voordien, toen vooralsnog tevergeefs het verschil trachten aan te geven met een sofistich twistgesprek : « Maar als twee vrienden, zoals gij en ik thans, met elkaar een discussie willen voeren, dan moet het antwoord toch een beetje vriendelijker zijn en een beetje meer in de stijl van een dialectische discussie. En 'meer in dialectische stijl' wil allicht zeggen, niet enkel een antwoord geven dat waar is, maar bovendien zich bedienen van wat de ondervrager [Meno hier] erkent te weten. Wel, ook ik zal trachten op die manier met u te praten. » (75d). Bemerkt de verwijzing naar iets van de orde van de eros, die ook tot uiting komt in de Griekse term voor « ondervrager » : « erootoomenos ».

De vergelijking met de sidderrog bevat eveneens interessante elementen. In Meno's woorden : « Wel Socrates, men had me verteld, voordat ik u zelfs ontmoette, dat gij nooit iets anders doet dan zèlf in verlegenheid zijn en de anderen in verlegenheid brengen. En nu heb ik de indruk dat ge mij hypnotiseert, me betovert, ja, me gewoonweg behekt, zodat ik thans zelf vol verlegenheid zit. Ik heb helemaal de indruk, als we ook maar even mogen schertsen, dat ge zowel naar uiterlijk als naar de rest volkomen gelijk op de bekende platte zee-sidderrog. Ook die vis doet iedereen die hem nabij komt en aanraakt, verlammen. Iets van die aard hebt ook gij op dit ogenblik met mij gedaan. Ik ben namelijk werkelijk lamgeslagen, zowel naar ziel als naar tong. »(80a-b). Daarna volgt een waarschuwing voor het gevaar dat Socrates zou lopen mocht hij dergelijke praktijken buiten Athene uitvoeren.

In de achtergrond van dit fragment speelt voor Plato wellicht een ironische verwijzing mee naar de latere aanklacht in verband met Socrates' schadelijkheid voor de jeugd en misschien naar de primitieve electroshocktherapie die waarschijnlijk toen reeds (met behulp van de sidderrog) werd toegepast voor hoofdpijn en jicht (zeker bij Galenus). Daarnaast willen we het verschil aanstippen met de metafoer van de maïeutiek, die een latere platoonse uitvinding is.

Binnen de dynamiek van deze dialoog echter is de centrale notie van « aporia » essentieel. Na enkele keren gebotst te zijn op de onhoudbaarheid van zijn imaginaire

constructies wordt hij tenvolle met dit gevoel geconfronteerd, waarvoor ‘verlegenheid’ misschien een te zwakke vertaling is. Het gaat eerder om een onvermogen dat samengaat met een ongemak, een verwarring – Meno spreekt zelfs van verlamming. Dit zal verderop terugkeren in de dialoog met de slaaf. Het staat daarenboven in tegenstelling met « poros », middel, uitkomst, en aldus het vermogen iets te verwezelijken – een van de definities van Meno van de deugd. Socrates zal de vergelijking met de sidderrog niet ontkennen zolang die impliceert dat hij zelf in dezelfde toestand van « aporia » is. Daarnaast hernieuwt hij zijn verlangen om samen te zoeken naar wat de deugd wel mag zijn, waarna Meno met zijn ondertussen beroemde paradox komt.

Als we even terugblikken op dit eerste deel van de dialoog vallen enkele markante elementen op : het aanvankelijk massale vertrouwen van Meno brokkelt gaandeweg, via een drieledige structuur, volledig af tot een toestand van aporia. De onwetende Socrates tracht Meno steeds opnieuw te engageren in een zoektocht naar de deugd. Wat ons analytisch interessant lijkt, en waar de meeste commentatoren relatief weinig aandacht voor hebben, is enerzijds het feit dat er een herhaalde beweging, met andere woorden het telkens hernemen van een discours, nodig is voor Meno tot de « aporia » komt, maar anderzijds vooral dat Socrates meermaals Meno’s illusoire zekerheid, gebaseerd op een identificatie met Gorgias, lijkt te ondersteunen of zelfs te versterken. Kunnen we daaruit een logica voor de kuur afleiden, die zich ongeveer als volgt verwoordt : hoewel men via het ego de weg naar de deugd of de waarheid niet kan vinden, is het in een eerste beweging desalniettemin noodzakelijk via de ironische schijn van een geloof in het ego te passeren om te komen tot de « aporia ». De « anamnèsis » die Socrates tot nog toe vroeg van Meno mislukt in het vinden van een antwoord op de vraag van de deugd, maar lukt in het voeren tot de « aporia ». Dit fundamenteel onbehagen waardoor het subject zich geraakt voelt, vormt dan een noodzakelijk beginpunt – in zekere zin de oorsprong - voor de verdere zoektocht. De tegenstelling met Gorgias, die elke vraag zonder vrees ontvangt en kan beantwoorden, kan niet groter zijn.

Over de logica van het tweede deel leert de episode met de slaaf ons misschien iets meer. Het is een fragment dat doorheen de geschiedenis zeer veel commentaar heeft veroorzaakt. Zoals we reeds stelden, ligt het essentiële ons inziens in de functie die het heeft binnen de dialectiek van het gesprek en vormt het dus geen logisch, biologisch of cognitief-psychologisch vraagstuk. Dat blijkt overduidelijk uit Socrates’ initiële weerlegging van Meno’s paradox : « Zowel zoeken als leren bestaan immers geheel en al in zich-te-binnen-

brengen [anamnèsis]. Ook mag men zich door dat listige sofistenaargument niet laten meeslepen : het zou ons lui maken. Alleen slappelingen klinkt het aangenaam in de oren. Het argument dat ik zoëven ontwikkelde maakt van de mensen werkers en zoekers. Omdat ik in de waarheid ervan vertrouw, ben ik bereid samen met u te zoeken wat de deugd is. » (81d-e).

In die optiek is de kwestie van de anamnèsis, die hier voor de eerste keer opduikt in een dialoog van Plato, nog ten volle een socratisch vraagstuk en geen platoons. Socrates' positie wordt ook duidelijk door een bepaalde omkering in het vervolg van de dialoog : waar zijn geloof in de onsterfelijkheid van de ziel en in de anamnèsis hem aanzet tot een verder ondervragen, vormen achteraf de resultaten van dit proces een bewijs voor zijn geloof (86b). Waar dit logisch gezien een cirkelredenering zou kunnen zijn (en veel commentatoren Plato dit ook verwijten), vormt dit juist een essentieel element binnen een dialectisch proces.

Bekijken we nu het gesprek tussen Socrates en de slaaf, en de plaats van de anamnèsis daarbinnen. Socrates zal met hem een wiskundig, vooral een geometrisch probleem uitwerken, na echter aan Meno gevraagd te hebben of hij Grieks spreekt. Opvallend is niet alleen het feit dat de slaaf op zijn beurt fouten maakt alvorens hij, in tegenstelling tot Meno, wel een antwoord vindt, maar ook de momenten waarop Socrates zich tot Meno richt. Dit gebeurt een eerste keer op het moment dat de slaaf een foutief antwoord heeft gegeven (namelijk dat men, om een vierkant van een dubbele oppervlakte te krijgen, de lengte van de zijden moet verdubbelen), zonder dat dit reeds expliciet is. Socrates maakt duidelijk dat het antwoord niet van hem komt en geeft aan dat de anamnèsis op die manier moet verlopen – waarna hij aantoont dat de slaaf een fout maakte. Socrates richt zich een tweede keer tot Meno wanneer de slaaf nogmaals een foutief antwoord gaf en uiteindelijk bekent het niet te weten.

In zijn commentaar naar Meno met betrekking tot deze beklemtoont hij opnieuw dat zich de act van de anamnèsis heeft voltrokken en dat deze de slaaf in een positie van aporia heeft gebracht (via werkwoord « aporein »). Socrates stipt vervolgens de deugdelijkheid van deze methode aan : « Maar denkt ge dat hij vroeger zou hebben gezocht naar, of gestudeerd op wat hij reeds meende te weten – al kende hij het dan ook niet ? Zou hij dat ondernomen hebben zolang hij niet in verlegenheid geraakt was door de overtuiging dat hij niet weet, en zolang hij er niet op uit was het te weten. (...) Dus heeft hij er belang bij gehad de verlamming van de sidderrog te voelen ? » (84c). Socrates herneemt hierna de ondervraging van de slaaf die, na een herinnering aan hun zoektocht (waarbij opnieuw « mémnèsai » gebruikt wordt) binnen de korste keren het juiste antwoord produceert. De oplossing van slaaf vormt bovendien een « juiste mening » (« alètheis doxai ») die opduiken als in een droom.

Is het toeval dat Socrates, op het moment dat hij een « Mnèmoon » (één die zich herinnert) produceert, de slaaf voor het eerst toespreekt als «knaap van Meno » (« o pai Ménoonos »), met andere woorden via de betekenaar een directe link legt. Hij zal het nog explicieter verwoorden : « Als nu de waarheid omtrent de dingen altijd in onze ziel bestaat, moet de ziel dan niet onsterfelijk zijn ? Zo moet ge dan ook vol zelfvertrouwen de handen uit de mouwen steken en zoeken naar wat ge nú toevallig níet weet – *dat is : wat ge u niet herinnert* – en trachten het in uw geheugen op te roepen. » (86b) In de tussenzin verschijnt het « mè mémnèmenos ».

Nadat Socrates Meno uitnodigt om de moed te hebben samen verder te zoeken, herneemt Meno zijn beginvraag naar de onderwijsbaarheid van de deugd. Alle aanspraken op autoriteit ten aanzien van Meno weigerend, zal Socrates erin toestemmen hem opnieuw te volgen – hoewel het duidelijk is dat Meno de boodschap niet gehoord heeft.

Wat levert de episode met de slaaf nu op in het licht van de analytische praktijk? De eerste helft ervan leverde een bevestiging op van wat reeds in het vorige deel vervat zat : de anamnèsis is een procedure die op een specifieke manier het ego viseert, waarbij de voortgang van het discours de imaginaire constructies onderuit haalt en het subject voert tot het punt van de aporia, het subjectief onbehagen als werkelijke oorsprong van de zoektocht. In die zin staat niet de herinnering centraal, wel integendeel. Daarna volgde echter een andere herinnering, opduikend als in een droom, die juiste meningen kan opleveren. Deze kunnen pas plaatsvinden als de zoektocht op zich centraal staat, in zijn intieme connectie met het subject zelf – wat ons niet alleen duidelijk wordt gemaakt door de aporia, maar ook door de gehanteerde betekenaars (die in dit geval naar Meno verwijzen). Anders geformuleerd : de platoonse anamnèsis staat slechts centraal in een (logisch) eerste fase, en dan in de functie van miskenning of misrekening. De werkelijke herinnering, die we dan ook socratisch zouden willen noemen en niet platoons, is degene die een « mnèmoon » produceert, een subject van het onbewuste, zouden we durven zeggen – waarbij die de ethiek op zich neemt de ondervraging verder te zetten. Als Socrates in dit tweede deel van het gesprek de deugden van de ziel opsomt, vernoemt hij daarbij de herinnering : hij gebruikt daarvoor niet de betekenaar « anamnèsis », maar « mnèmè ».

Deze socratische herinnering zou ook voor het subject Ménoon constituerend kunnen zijn, ware het niet dat deze de gestrengheid al te gemakkelijk loslaat. Dit komt tot uiting in een specifieke episode van het laatste deel van de dialoog, na een onverwacht en zeer ironisch verschijnen en even plots, maar kwaad verdwijnen van Anytos. Socrates komt, samen met

Meno, steeds meer tot de conclusie dat de deugd zich niet onderwijst. In een discussie over het verschil tussen juiste mening (« orthè doxa ») en wetenschap (« épistémè ») komt Socrates plots met Daedalus op de proppen, wiens beelden bekend stonden als zeer levendig. Ze moeten echter vastgebonden worden, zoniet blijven ze niet op hun plaats en hebben ze (zoals een slaaf) de neiging om te ontvluichten. Dat is nu ook het geval met de juiste mening : vermits ze niet gebonden zijn, zoals de wetenschap, hebben ze de neiging te ontsnappen, evasief te zijn. Aangezien de slaven (zoals de beelden) geacht werden op hun plaats te blijven, kregen ze vaak de naam « Parmenoon » : hij die ter plaatse blijft. Op een verdoken manier duikt andermaal het vraagstuk van Meno's slaaf op.

Besluitend kunnen we ons afvragen of Socrates op de hem eigen manier en in een ironische paradox aan Meno signaleert dat de focus in het vraagstuk van de deugd moet liggen op deze steeds weer ontsnappende beweging en tegelijk aanduidt dat hij niet moet weglopen van dit proces, maar het bovendien veel dichter moet zoeken – namelijk bij het subject Ménoon ? In dat geval zou Socrates, mocht hij de deugd kunnen onderwijzen, ons meer leren dan Plato's anamnèsis.

Galle Wim
